

O zodpovednosti intelektuála: „Ako sa zbaviť tieňa, ktorý ide verne za telom“*

Pavol Lukáč a Stanislava Chrobáková-Repár

Prepis pásky rozhovorov Juraja Špitzeru z 24. februára 1995.

Pavol Lukáč: *Vstúpil si do strany. Čakal si, že to bude nejaké poslanie?*

Špitzer: Nie, nie. Ja som do strany vstúpil až po tom, keď sa všetky sny zrútili. Lebo som si začal klásť otázku, prečo sa to stalo. Lebo v Krupine boli síce komunisti, ale... k tomu ešte prídeme. To bolo čosi iné než sa o tom písalo v literatúre. V literatúre to boli uvedomelí ľudia, ktorí študovali, ktorí prekonalí cestu od utópií k vede, mali ku všetkému stanovisko, vedeli analyzovať a na všetko mali odpoveď hotovú, čo sa mi páčilo. A títo ľudia, ktorých som poznal v Krupine, to boli obyčajní ľudia. To boli – správca na tenise, kamenár... to boli ľudia, ktorí sa stali komunistami tak, ako sa to píše aj v tých marxistických knižkách, ktorí sa dostali silene k tomu, že im to nadiktoval život, nie teoretické vzdelanie. Lebo inak sa dostáva intelektuál k istým víziám a k istej ideológii a k istým filozofickým systémom a inak sa dostáva – ak sa vôbec dostane – pracujúci človek, pre ktorého je to otázka ľudského údely, všedného dňa, zárobku, existencie, prežitia. A môže sa

stať, že z robotníkov sa stanú takí myslitelia ako (Blanqui) alebo ako básnik (Hans Sachs), ktorý síce nebol komunista, ale bol obuvník, ale sám si napísal verš po nemecky: *Hans Sachs war Schuhmacher und Poet dazu*, že Hans Sachs bol obuvník a básnik navyše. Aký bol básnik – tak celkom dobrý bol, ale to je to, čo rozoznáme medzi geniálnym inšitným umením a medzi vyškoleným umelcom, ktorý vyšiel z istej tradície.

Ale keď dodatočne rozmýšľam, aká bola tá štruktúra, čo to boli za komunisti – to boli vlastne rebeli, to boli vlastne ľudia, ktorí žili ťažko a zle a mohli aj vlastnými rečami aj rečami tých funkcionárov stať sa v tej spoločnosti živlom alebo silou, ktorá vlastne narúšala štruktúru tej spoločnosti a odmietala akýkoľvek iný spôsob riešenia okrem násilného, čo sa mi páčilo, lebo to súviselo s nejakou romantickou predstavou permanentných revolucionárov, ktorí chodia po svete a všade, kde je krivda, zasahujú tak, ako kedysi chodili rytieri o okrúhleho stola alebo mušketieri, o kto-

* Ešte pred svojou nešťastnou smrťou mi Paľo Lukáč požičal niekoľko magnetofónových pásk. Prvá časť prepisov vyšla vo *Fragmente* 5-6, 1995 (str.76-88). Druhá časť v *Romboide* 7/1997 (str.32-43). Z úryvkov v tomto čísle bola vo *Fragmente* (5-6, 1995) uverejnená časť odpovede na prvú Lukáčovu otázku o vstupe do komunistickéj strany. Zvyšok prepisov nebolo doteraz publikovaných. (S. Abrahám)

rých hovorím, alebo osamelí kovboji, ktorí prídu do dediny, zachránia dedinu a idú ďalej.

Takže ten mladistvý romantizmus s touto predstavou premeny sveta a po tom odôvodnení ešte aj filozoficky – historickým materializmom, dialektickým materializmom, ktorý, myslím si, že napriek všetkému nemožno šmahom škrtnúť, tak ako nemožno ani ten marxizmus škrtnúť – myslím si, že tieto diela majú byť v knižnici presne tak, ako je tam Hegel, Bergson a Kant a treba mať k nim taký istý vzťah ako ku každej inej literatúre. Naopak, poučením by malo byť z bankrotu z toho marxistického socializmu, aby žiadna knižka, aby žiadna osobnosť sa modloslužobnícky nepovyšovala alebo na sviatosť alebo na modlu.

A vy ste sa ma spýtali na náboženstvo. Keby sme boli brali náboženstvo ako predohru filozofického myslenia, a ak to tak aj treba brať a domyslelo by sa „Nebudeš mať iných bohov“ a že „Boh je len v tebe, nikde inde ho niet“ a „Nesmieš si stavať modly“, tak by asi človek mal oveľa kritickejší pomer aj k okoliu aj k sebe a mohol by byť potom aj ostržitejší proti lacnej demagógii, ktorá sa ukrýva za modly a za autority. Všimnite si takú vec – zastupiteľsky za mnohé iné problémy – Biblia vznikala v takom čase ako Homérove diela. Zaujímavé je, že v Homérových dielach, alebo aj hoci v Metamorfózach v Ovídiovi, sa veľmi veľa hovorí o mytológii, o systéme vzniku sveta ako o Rhei – Uránovej dcére, Krónovej manželke a Diovej matke. Proste začiatky myslenia, histórie, ideológie, ideových systémov sú mytologické. Ale medzi nimi a históriou ľudí je jedna veľká diera, ktorú ako-tak vyplňuje Gilgameš. Že sa tam objavil jeden človek, ktorý

dával gazely, potom ho priviedla tá žena do mesta a stal sa spojencom toho kráľa mesta Uruk. A že ho poľudšťila vlastne láska, chlieb a pivo, ktoré sa naučil jesť u pastierov. No a toto poučenie, to sú asi stáročia od toho mytologického po historické, že medzi nimi je obrovský priestor, v ktorom sa všeličo muselo stať. Spomeňte si na Freudovu knihu Totem a tabu, ktorá rozpráva už o organizácii života v horde, o vzniku patriarchátu a potom matriarchátu a o fraternitách, proste je to už história istej formy života ľudského rodu. A predtým – on to napísal síce neskoršie – má knižku, ktorá je ďaleko vpredu, a tou je Mojžiš a monoteizmus. To je na hranici konca mytológie a začiatku histórie. No a teraz, keď si vezmete grécku mytológiu, tak človeka vznikol z dračích zubov. Keď sa Téby zrútili a rozosiali dračie zuby a z toho vznikol ľudský rod. Ale čo robil ten ľudský rod predtým, nevieme. A zaujímavé je napríklad, ešte keď myslím na tú Bibliu a na Metamorfózy, že skoro u všetkých národov alebo u veľkej skupiny vieme, akých mali bohov pred vznikom monoteizmu a u Židov nevieme – u Židov sa hovorí len o Bohu Abraháma, Izáka a Jáкова, keď čítate Bibliu. A tam je taká scéna, že Mojžiš sa vracia z hory Sinaj, ale predtým sa pýta Boha: „A keď sa ma opýtajú, aký Boh ma posielal, čo mám povedať? Čo je to za Boha?“ A Boh mu hovorí: „Povedz: som, ktorý som. Povedz im: ‚Som‘ ma posielal k vám.“ Čo to znamená? „Som“ je vlastne – mimo mňa je Boh. To je vlastne to, čo hovorí Izaiáš: Boh je len v tebe, inde ho niet. Čiže medzi Metamorfózami alebo Homérom, medzi Odyseovou anabázou – návratom do Itaky po Tróji – a odchodom Židov z Egypta je jeden taký základný rozdiel, že Gréci sa

vracajú späť do Itaky, vymení sa panovník, všetko ostatné ostáva a bude lepšie. Židia odchádzajú z Egypta do zaslúbenej Zeme, o ktorej nevedia ani kde je, nevedia ani aký Boh ich vedie, lebo sa na to pýtajú, naopak – Mojžiš na chvíľu odíde a už tančujú okolo zlatého teľata. Gréci majú už identitu a idú s ňou domov. Židia si ešte len idú hľadať identitu, lebo ani nevieme, akých bohov mali predtým.

Rozprávam o tom, pretože všetky tieto legendy, tento prechod od legendárneho do historického, má univerzálnu platnosť. To nie je len židovsko-grécky problém, ale asi univerzálny. Všetkým cez históriu národov sa uplatňujú... Keď vezmete slovenské ľudové rozprávky a zredigovali by ste ich inak ako sú, tak ich môžete pekne tak zredigovať, aby bolo vidno ten prechod od mytologického do historického. Vezmite si napríklad len figúru šarkana – na začiatku šarkan má niekoľko hláv, proti ktorým bojuje statočný Janko, potom ten šarkan stráži už len ako pes hrad, potom ešte vie aj na koni jazdiť – to je v rozprávke o chorom kráľovi – keď šarkan hovorí: Ešte mám čas najesť sa, ešte mám čas pospať si, ešte mám čas karty si zahrať, aj tak ťa dohoním. Ale už nie je šarkan, už je drak. Nakoniec má Chrobák Drak sa vracia, čiže nakoniec je to človek. Čiže ten drak ako keby sa učlovečil, stal sa z neho človek.

Niečo podobného sa deje aj s prechodom z mytologického do historického. No a teraz sme odbočili, ale viem asi odkiaľ sme odbočili. Od dvoch vecí. Prvá, že malo to pre mňa príťažlivosť toto skúmanie, to, čo som spomínal v súvislosti s tým náboženstvom. A druhá, pokiaľ ide o vývin marxistického myslenia.

S. Chrobáková-Repár: *Chcem sa opýtať, či sa ti to nejak spájalo – tá aktuálna predstava permanentnej revolúcie, rozšievania dobra svojím spôsobom a nejaké riešenie zla, ako ho prinášala tá sociálna situácia a história, a metamorfózy mytologických počiatkov histórie. Či sa ti to nejakým spôsobom spájalo...*

Špitzer: Prirodzene, to sa mi spájalo a spája sa mi to do istej miery aj podnes. A síce v takom zmysle, že obidvoje je predovšetkým výrazom realizácie toho, čo voláme psychologický habitus človeka. Inými slovami, zlo nie je mimo človeka, nečaká vonku ako drak, ale je integrované spolu s dobrom v človeku. A realizuje sa práve v týchto metamorfózach, čo viedlo istých stoických alebo skeptických Rimanov k tomu, že povedali, že dejiny sú iba to isté inak.

A keď sa dívate dozadu, to budeme hovoriť asi o ľudskej pamäti, tak vidíme, že naozaj sa opakuje to isté divadlo, iba v iných kostýmoch. Raz sú polonahí, majú luk a šíp, čo ja viem, meč, potom majú pancier, tieto kyrysy a nakoniec sú to gombíky s bombami. Ale v podstate sa opakuje stále to isté. A tragédia nie je v tom, že v človeku je dobro a zlo. Lebo keby bolo len dobro, nepoznal by zlo a keby bolo len zlo, nepoznal by dobro. A už sme pri dialektike, ale pri dialektike takej, ktorá je reálne odvodená alebo vnesená do javov. To nie som si istý, či je odvodená alebo vnesená ľudským mozgom. K tomu tiež sa ešte môžeme vrátiť.

A toto úsilie človeka nebyť ľahostajný k svojmu okoliu, ako hovorí Marx, že sa človek rodí do istých podmienok, ale nie je k nim ľahostajný, že ich mení. To bolo

príťažlivé, a keď sa pozrieme na mytológiu alebo na prehistóriu, tak to tam jasne je, že vždy zvíťazí spravodlivosť. Všetok z toho je odvodené to, čo voláme happy end. My ako literárni historici vieme pravdu, že happy end je vnesený do diela, lebo v živote bývajú zriedka happy endy. A hoci sme vycvičení na literatúre života, predsa nás mrzí, ak v knižke nie je happy end. Lebo je u nás prirodzená túžba, aby sa naplnila spravodlivosť, dobro a pripisujeme to aj histórii. Všimnite si, že všetky konferencie, sympóziá končia optimisticky, lebo si netrúfajú povedať, že vyhliadky sú zlé. Neviem, v ktorej svätej knižke je taká veta, keď Boh hovorí, aby si žil. Keď si to premietnete do filozofie je tu dôkaz, že naozaj nie je nič nového pod slnkom. Odvolá sa na Šalamúna a odvolá sa ešte na toho Rimana a hovorí to isté inak. Tak veta : Postavil som pred teba smrť a život, aby si si vybral život, je presne to, čo hovorí Bergson o *élan vital*. To je to isté, keď hovoril antický básnik, že nad všetkým víťazí láska. To je to isté, čo hovorí Bergson – [*L'univers est surtout l'amour*] – vesmír je predovšetkým láska. On nemyslí teraz lásku ako tú sublimovanú, ale ako princíp tvorivý (preto skôr pohlavnú). Tá kreatívnosť zvíťazí. To je jedna vec. A to je v tej mytológii, tu môžem uviesť x prípadov: Píramus a Thysbé alebo Filemón a Baucis o tých starčekoch – z literatúry by sme mohli uviesť tých príkladov nekonečné množstvo. Ak sa nedožili šťastia na zemi, tak na druhom svete – Héloisa a Abélard a čo ja viem, kto všetko.

Takže ten optimistický princíp tu logicky musel spojiť kultúrnu tradíciu s tým, čo marxizmus sledoval. Ibaže vznikla jedna taká schéma, ktorá sa vyučovala. A to je v Engelsovom Pôvode rodiny a štátu, tam, kde rozdeľuje dejiny ľudstva na isté epochy – na barbarské, čiže divošské, potom neviem aké a nakoniec priemyselné. Inými slovami, že najprv bolo otroctvo, potom, keď to ešte periodizujeme, inak mám o tom doma štúdiu, takú 110-stranovú, o problémoch s periodizáciou. A či existuje čas. Prečítate si a dáte mi otázky. Najprv bola prakomunistická spoločnosť, potom bolo otroctvo, potom bol feudalizmus, potom bol kapitalizmus, logicky príde socializmus. To bola skúsenosť, ktorá naraz preskočila do utópie. Pretože, po prvé, socializmus nebol riadne definovaný, iba tak, že je to sústavný ekonomický rast spoločnosti s využitím najmodernejších výrobných prostriedkov. Myslím, že Stalin to tak formuloval. Ale z tejto schémy to logicky vyplývalo – od šerosvitu dejín, cez mytológiu, do histórie, tá história sa realizovala v istých formáciách a logicky je poslednou socializmus a komunizmus. A to bolo sprevádzané aj peknými metaforami. Musím sa priznať, že ja som Kapitál nečítal nikdy. A chcel som, to hovorím ako necnosť. Ja som, bohužiaľ, nerozumel mnohým veciam a dodnes ani nerozumiem. Priznám sa, že aj dnes keď počujem hovoriť jedného ekonóma, myslím si, však veď má pravdu. Potom vzápätí počujem druhého a myslím si, aj ten má pravdu. A tretí mi hovorí, však tí hovorili proti sebe a ja som to nezbadal nikdy....
(rozhovor na páske prerušený)